

Памяць зямлі

Верагодна, няма ў гісторыі такой праблемы, вывучэнне якой было б прызнана лёгкай. Пачатковыя перыяды мала адлюстраваны ў крыніцах, часта даводзіцца рэканструяваць вялікія і значныя падзеі літаральна па крупінках. Нават аблічча выдатных гістарычных дзеячаў невыразнае: нестасе ўспамінаў, ацэнак, разваг. Постаць ёсць – а асобы няма. З новай і найноўшай гісторыяй справа іншая. Тут звестак шмат, паступова адкрываюцца архівы, і дапытлівы даследчык зможа дакапацца нават да дробязей, з якіх, дарэчы, і складаецца гісторыя. Але пры гэтым цяжкасцей не менш, а нават больш. І ўзнікаюць яны менавіта ад вялікай колькасці розных ацэнак, падыходаў як саміх удзельнікаў падзей мінуўшчыны, так і гісторыкаў. З гэтага пункту гледжання самы паказальны прыклад – Другая сусветная вайна. Сучасным падыходам да яе вывучэння быў прысвечаны круглы стол у Інстытуце гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, які прайшоў 3 сакавіка бягучага года. Дыскусія атрымалася вельмі адкрытай і шчырай. Часам, нават гарачай. Але ад гэтага не менш цікавай. Думкі і меркаванні, выказаныя ўдзельнікамі круглага стала, а сярод іх вядомыя гісторыкі і публіцысты, далі глебу для гэтага артыкула.

Гісторыя – гэта навука, але, бадай, самая пакутная з навук. Многім падаецца, што займацца ёю зусім нескладана. Маўляў, тут не патрэбны лабараторыі і доследы, а трэба толькі чытаць кніжкі ды кампіляваць з іх інфармацыю, дапаўняючы яе сваімі ўласнымі развагамі. У выніку такога непаўнаважнасцяга ўяўлення і атрымліваюцца эксперыменты над людскай памяццю і душамі. Калягістарычныя домислы кампраметуюць саму навуковую дысцыпліну, якая мае свае законы, методыку. Але пры гэтым цяжка адмовіць той факт, што гісторыя цесна звязана з палітыкай. І сувязь тут не аднабаковая. Было б прымітыўна падаваць справу так, быццам толькі гісторыкі выконваюць палітычны заказ. Самі палітыкі і нават тэндэнцыі палітычнага развіцця знаходзяцца пад велізарным уплывам гістарычнай памяці, уяўленняў пра мінуўшчыну таго ці іншага народа, сацыяльнай ці рэлігійнай групы. Таму гісторыя не проста частка, а базіс, фундамент, глеба ідэалогіі любой нацыі, незалежна ад уплываў бягучай палітыкі. Падзеі мінуўшчыны фарміруюць самасвядомасць сучаснасці. І для Беларусі такой ключавой, знакавай падзеяй ва ўсіх сэнсах з’яўляецца Вялікая Айчынная вайна.

Пра значэнне Вялікай Айчынай для ментальнасці беларускага народа разважае дырэктар Інстытута гісторыі НАН

Беларусі доктар гістарычных навук, прафесар Аляксандр Каваленя:

– На тэрыторыі Беларусі знаходзіцца 8,5 тыс. памятных месцаў, брацкіх магіл, абеліскаў і помнікаў. З іх 6,5 тыс. – гэта воінскія пахаванні, з якіх амаль 6 тыс. належаць да перыяду Другой сусветнай вайны. Гэта матэрыяльная памяць. Але важная і духоўная памяць, якая перадаецца гісторыкамі. У нашай гістарыяграфіі звыш 5,5 тыс. публікацый, прысвечаных падзеям Другой сусветнай і Вялікай Айчынай войнаў. Здавалася б, усё ўжо вядома, але гэта не так. Працягваюць з’яўляцца публікацыі па яшчэ мала даследаваных праблемах вайны. Мы атрымліваем усё больш сведчанняў для таго, каб паглядзець на ролю беларусаў у той вайне па-новаму: беларускі народ, па сутнасці, паўстаў у ёй як народ-праведнік. Былыя вайскоўцы ўспамінаюць, што беларусы ў час нямецкай навалы, рызыкуючы ўласным жыццём, а нярэдка і гінуць, не выдавалі фашыстам на расправу салдат і афіцэраў Чырвонай арміі, якія трапілі ў акружэнне ці ўцяклі з палону. І рабілі гэта незалежна ад нацыянальнасці ўратаваных. Вялікую колькасць чырвонаармейцаў беларусы выкупілі з нямецкага палону.

На жаль, разам з новымі даследаваннямі з’яўляюцца і псеўданавуковыя працы, якія нічога новага ў гістарыяграфію не прыносяць, а фактычна паўтараюць міфы

СОЮЗНЫЙ ВЕКТОР

65 1945
2010

халоднай вайны. Робяцца спробы раскалоць славянскі свет. Падкрэслію, што рэжысіруюцца гэтыя праекты не ў Варшаве, не ў Маскве, не ў Кіеве і тым больш не ў Мінску. Вось прыклад. Здавалася б, Расія і Польшча столькі сіл аддалі антыфашысцкай барацьбе, але грамадскасці прапануюцца не гэтыя факты, а праблемы пачатку Другой сусветнай вайны, супярэчнасці гэтага перыяду. Тое ж датычыцца і расійска-ўкраінскіх адносін, дзе ўвесь час мусіруецца праблема АУН-УПА, і г.д.

Упэўнены, што ў час гэтых спрэчак Беларусь мае гістарычную ініцыятыву, з'яўляецца аб'ядноўваючай сілай. І на падмурку памяці пра Другую сусветную вайну варта было б звярнуцца да ўсіх славянскіх краін з заклікам не дапусціць у славянскім свеце расколу на падставе палітызацыі гістарычных фактаў, фальсіфікацыі гісторыі вайны. Мы павінны стварыць своеасаблівы пантэон памяці і прымірэння. Гэта зусім не значыць, што не трэба вывучаць супярэчлівыя і складаныя старонкі. Мэтазгодна стварыць сумесныя рабочыя групы па даследаванні найбольш вострых і недастаткова вывучаных праблем еўрапейскай і айчыннай гісторыі.

Кожнае пакаленне глядзіць на мінулае па-рознаму. І гэта цалкам натуральна, але ў кожнай нацыі існуюць свае гістарычныя стэрэатыпы, якія і ствараюць канву нацыянальнай самасвядомасці. Вядома, многія з гэтых стэрэатыпаў у рэчаіснасці выглядалі не так адназначна. Увогуле, цяжка сказаць, ці ёсць нейкая адзіная гістарычная праўда. Але ёсць шлях наблізіцца да яе – гэта шлях у архівы. Раней многае з архіўных матэрыялаў заставалася недаступным для даследчыкаў. Потым, на рубяжы 1990-х гадоў, пачаўся сапраўдны бум, калі адзін за адным у прэсу пачалі ўкідвацца гістарычныя дакументы, вырваныя з кантэксту, без належных навуковых каментарыяў, што ўносіла толькі непатрэбную блытаніну. Цяпер «дакументальны голад» прафесійных гісторыкаў больш-менш удалося спаталіць. Але ў архівы ўсё роўна трапляюць адзінкі. Таму паўстала новая задача – папулярызацыя архіўных сведчанняў. За апошнія гады ў гэтым кірунку зроблена шмат, у тым ліку

дзякуючы намаганням дырэктара Дэпартамента па архівах і справаходству Міністэрства юстыцыі Рэспублікі Беларусь кандыдата гістарычных навук, дацэнта Уладзіміра Адамушкі. Яму слова:

– Дакументы часоў Вялікай Айчыннай вайны актыўна публікуюцца, яны даступныя шырокаму колу і навукоўцаў, і простых чытачоў. Толькі за пяць гадоў дзяржаўнымі архівамі Рэспублікі Беларусь выдадзена 23 зборнікі дакументаў па самых розных напрамках. Большасць з гэтых кніг – тэматычныя. Прыярытэтнай задачай з'яўляецца асвятленне малавядомых і невядомых старонак гісторыі Вялікай Айчыннай вайны на тэрыторыі Беларусі. Варта адзначыць, што пры падрыхтоўцы матэрыялаў да друку дзяржаўныя архівы цесна супрацоўнічаюць з рознымі арганізацыямі як у нашай краіне, так і за яе межамі.

Начальнік Цэнтральнага штаба партызанскага руху П.К. Панама-рэнка (у цэнтры) гутарыць з групай віцебскіх і магілёўскіх партызан у Маскве. 1942 год

Асноўныя партнёры – Беларускі рэспубліканскі фонд узаемаразумення і прымірэння, упраўленне па ўвекавечанню памяці абаронцаў Айчыны і ахвяр войнаў Узброеных Сіл Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб'яднанне «Рэспубліканскі фонд «Халакост», Рэспубліканскі музей гісторыі і культуры яўрэяў Беларусі, Дзяржаўны мемарыяльны комплекс «Хатынь», Цэнтральны архіў Камітэта дзяржаўнай бяспекі Рэспублікі Беларусь, Інстытут імя Людвіга Больцмана па даследаванні наступстваў войнаў (Аўстрыя), Федэральнае архіўнае агенцтва Расіі, а таксама розныя расійскія архівы. Апошнія дзесяцігоддзе выключ-

нае месца ў дзейнасці дзяржаўных архіваў Беларусі па выданні крыніц па гісторыі Вялікай Айчыннай вайны адводзіцца супрацоўніцтву з расійскімі архівістамі. Сумеснымі намаганнямі быў ажыццёўлены шэраг паспяховых выдавецкіх праектаў. Напрыклад, у 2004–2005 гадах пабачыў свет унікальны двухтомны зборнік «Вызваленая Беларусь», у якім апублікаваны дакументы адносна падзей у Беларусі адразу пасля яе вызвалення, адлюстравана, як яшчэ ў ваенную пару, а потым у першыя мірныя месяцы, вырашаліся пытанні ваеннага, эканамічнага і палітычнага характару. Тым жа праблемам, але на рэгіянальным узроўні, прысвечана кніга «Віцебшчына вызваленая», выдадзеная ў 2009 годзе.

У выдавецкай дзейнасці беларускіх архіваў значная ўвага надаецца перадаваў перыяду. У 2007 годзе выйшаў зборнік «Напярэдадні. Заходняя асоба ваенная акруга (канец 1939–1941 гг.)». Гэтае выданне стала вынікам супрацоўніцтва Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь і Расійскага дзяржаўнага ваеннага архіва. У зборніку ўпершыню апублікаваны дакументы і матэрыялы пра ваеннае будаўніцтва, арганізацыйную структуру войскаў Чырвонай арміі на тэрыторыі Заходняй (альбо Беларускай) асобай ваеннай акругі, што прыняла ў пачатку Вялікай Айчыннай вайны асноўны ўдар германскіх войскаў. Пабачыў свет і такі цікавы зборнік, як «Гродзеншчына напярэдадні і ў гады Вялікай Айчыннай вайны (1939–1945 гг.)». Пры вывучэнні гісторыі вайны нельга абысці ўвагай дзейнасць Дзяржаўнага камітэта абароны, які з'яўляўся надзвычайным вышэйшым органам улады ў СССР. Плёнам супрацоўніцтва беларускіх і расійскіх архівістаў стаў зборнік «Беларусь у настановах і распараджэннях Дзяржаўнага камітэта абароны»: ён выйшаў у 2008 годзе. У сувязі з 65-годдзем Вялікай Перамогі ў Расійскай Федэрацыі плануецца рэарганізацыя архіўнай справы і стварэнне адзінага архіва гісторыі Вялікай Айчыннай вайны, куды будуць перададзены матэрыялы з іншых архіваў.

Удзельнік абароны
Брэсцкай крэпасці
Р.К. Семянюк каля
выратаванага ім
у 1941 годзе сцяга

У Брэсцкай
крэпасці

Многія даследчыкі, атрымаўшы доступ да нямецкіх архіваў, пачынаюць іх усё больш актыўна выкарыстоўваць. І тут можна заўважыць тэндэнцыю: германскім дакументам, сведчанням нацыстаў некаторыя гісторыкі апырыюцца давяраюць больш, чым айчынным матэрыялам, савецкім звесткам. Як ставяцца да гэтага беларускія архівісты? І зноў слова **Уладзіміру Адамушку**:

– Аснову супрацоўніцтва беларускага і нямецкага бакоў у архіўнай справе складае дагавор ад 29 красавіка 2002 года паміж аб'яднаннем «Саксонскія мемарыялы ў памяць ахвяр палітычнага тэрору» і Дэпартаментам па архівах і справаходстве Міністэрства юстыцыі Рэспублікі Беларусь. Вынікам сумеснай працы беларускіх і нямецкіх даследчыкаў стала выданне «Цайтхайн. Кніга памяці савецкіх ваеннапалонных» (2006 год). Дзякуючы яму, а таксама іншым кнігам памяці, надрукаваным раней і таксама прысвечаным савецкім ваеннапалонным, многія нашыя грамадзяне даведаліся больш пра лёсы сваіх блізкіх, якія былі вязнямі нямецкіх лагераў.

Бясспрэчна, у нямецкіх архівах шмат цікавых звестак. Але, па-першае, не трэба іх пераацэньваць, бо і ў немцаў у час вайны было нямала прыпісак, недакладнай, нават недарэчнай інфармацыі, таму нельга ўспрымаць усе дакументы нямецкіх архіваў як ісціну. Па-другое, нашы гісторыкі мала працуюць з гэтымі архівамі, скажу больш – амаль не выкарыстоўваюць, таму і погляд у нас часам аднабаковы...

Тое, што кнігі пра вайну выходзяць, – справа добрая, а калі выдаюцца дакументы – гэта сведчанне развіцця гістарычнай навукі. Аднак тыражы навуковых прац – 100, 200, 300 экзэмпляраў – не даюць магчымасці сказаць, што гэтыя выданні сапраўды папулярныя і вядомыя. Можна, у гэтым і няма нічога дрэннага. Калісьці вялікі Н'ютан распаўсюдзіў адну са сваіх фундаментальных прац тыражом усяго 12 экзэмпляраў. Менавіта

Кіраўнікі партызанскіх атрадаў абмяркоўваюць план баявых дзеянняў. 1943 год

столькі ён налічыў спецыялістаў, для якіх яна будзе зразумелай і карыснай. Але з гістарычнымі ведамі справа іншая. Яны не толькі адукоўваюць, але і выхоўваюць, таму нельга не пагадзіцца з **дацэнтам кафедры філасофіі, сацыялогіі і эканомікі Міжнароднага дзяржаўнага экалагічнага ўніверсітэта імя А.Д. Сахарова, кандыдатам гістарычных навук Уладзімірам Гуленкам:**

– Мы кажам пра тое, колькі новых кніг выдаецца. Але яны выдаюцца малым тыражом, а цана многіх з іх такая, што не па кішэні звычайнаму чалавеку. Адна кніга каштуе 10 % месячнага заробку настаўніка. На каго разлічаны такія выданні? Яны не даходзяць да людзей. На мой погляд, кожнай школе варта мець добрую падборку манаграфій, прац па гісторыі Вялікай Айчыннай вайны, і рэдакцыйная палітыка нашых выдавецтваў павінна быць зарыентавана на гэта.

На жаль, усё часцей дакладную, сапраўды навуковую інфармацыю падмяняе той бруд, які называюць «гістарычнымі фальсіфікацыямі». Даходзіць нават да перайначвання на новы лад старых нацысцкіх прапагандысцкіх штапаў. Напрыклад, адзін з самых вядомых сучасных фальсіфікатараў Віктар Разун (Сувораў) сваю версію пра тое, што Савецкі Саюз нібыта збіраўся напаści на Германію, пераняў не ў каго іншага, як у рэйхсміністра замежных спраў Іахіма фон Рыбентропа. Менавіта такой была афіцыйная нацысцкая зачэпка для нападу на СССР, агучаная 22 чэрвеня 1941 года на адпаведнай прэс-канферэнцыі ў Берліне. На жаль, тыраж кніжак, дзе прыводзяцца такія «версіі», якраз зусім не малы – яны сапраўды могуць дайсці да

кожнага. І даходзяць. А крытыка ў адрас іх аўтараў, грамадскі розгалас толькі дадаюць ім папулярнасці і прыцягваюць увагу выдавецтваў, для якіх галоўнае – камерцыйны поспех. На небяспеку і прычыны ўзнікнення такога кшталту фальсіфікацый звярнуў увагу ў сваіх разважаннях **загадчык аддзела сацыяльна-эканамічнай гісторыі, навукі і культуры Інстытута гісторыі НАН Беларусі доктар гістарычных навук Георгій Карзенка:**

– Праблематыка Вялікай Айчыннай вайны, у тым ліку і гісторыя партызанскага і падпольнага руху, ужо працяглы час з'яўляецца полем інфармацыйна-ідэалагічнай барацьбы. Па розных матывах робяцца спробы ачарнення подзвігу савецкіх воінаў, стварэння ў вачах грамадскасці непрывабнага гістарычнага вобраза нашых салдат і партызан. Чаму існуе такое ідэалагічнае процістаянне, спрэчкі паміж ваеннымі гісторыкамі розных краін? Трэба памятаць, што з заканчэннем Другой сусветнай вайны Савецкі Саюз стаў геапалітычнай сілай, роўнавялікай усім краінам Захаду, і гэта выклікала ў яго былых саюзнікаў вельмі вялікую заклапочанасць. Таму ў час халоднай вайны ў сродках масавай інфармацыі, у працах грамадазнаўцаў пачалі ствараць адмоўны вобраз Савецкага Саюза перыяду 1939–1945 гадоў, асэнсавана прыніжаць яго ўклад у разгром фашыстаў. Даводзілася прапагандысцкая ідэя: ад пагрозы фашызму чалавецтва выратавалі найперш саюзныя краіны «свабоднага свету». Зыходзячы з палітычнай кан'юнктуры ці ў сілу традыцыі такая лінія праводзіцца многімі замежнымі грамадазнаўцамі і да нашага часу, хоць СССР больш не існуе. Пры гэ-

Жанчыны – камандзіры партызанскіх атрадаў у вызваленым Мінску

тым можна заўважыць, што ёсць імкненне перагледзець не ўсе вынікі Другой сусветнай вайны, а толькі тыя, што былі на карысць Савецкага Саюза. Напады на нашу Перамогу вядуцца па некалькіх напрамках. У прыватнасці, СССР абвінавачваюць у падрыхтоўцы з 20-х гадоў XX стагоддзя захопніцкага паходу ў Цэнтральную і

ФОТАПАМЯЦЬ

Заходнюю Еўропу, а таксама нападу на Германію летам 1941 года, і ў выніку – абвешчваюць вінаватым у развязванні вайны. На фоне відавочнага новага перадазелу свету, саперніцтва за спадчыну Савецкага Саюза інфармацыйна-ідэалагічны ціск аказваецца ўжо на былыя рэспублікі СССР, якія сталі незалежнымі дзяржавамі. Асаблівая небяспека ў тым, што існуюць намеры перагледзець вынікі Другой сусветнай вайны не толькі на ўзроўні СМІ, але і на дзяржаўным узроўні, у тым ліку і з прэтэнзіямі на тэрытарыяльныя змяненні, перакройванне меж, усталяваных Ялцінска-Патсдамскай сістэмай. Робяцца спробы змяніць месца і ролю ў свеце краін, што перамаглі ў вайне з фашызмам: Расіі, Беларусі, Украіны і іншых краін СНД.

Сучасны свет перанасычаны інфармацыяй. Чалавек пастаянна атрымлівае звесткі і пра сучаснасць, і пра мінуўшчыну, і пра будучыню. Відавочна, што гарачыя, як кажуць, жараныя факты прыцягваюць грамадства, а таму актыўна распаўсюджваюцца, нават прыносяць сваім інтэрпрэтарам дывідэнды. Непраўдападобныя, хлуслівыя даныя скарыстоўваюць, каб «закрыць белыя плямы гісторыі», напісаць яшчэ адну «страчаную старонку» і г.д. Таму, мабыць, задача гісторыкаў – зрабіць усё магчымае, каб такіх старонак у гісторыі Вялікай Айчыннай вайны не заставалася. Асноўныя кірункі развіцця сучаснай гістарыяграфіі вайны раскрыў **загадчык кафедры гісторыі Беларусі Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.С. Пушкіна кандыдат гістарычных навук Уладзімір Здановіч:**

– Вялікую ўвагу прыцягвае пачатковы перыяд вайны, калі адбываліся трагічныя падзеі, звязаныя з нападам Германіі на СССР. Зараз для яго вывучэння адкрыліся новыя магчымасці, бо ў навуковы ўжытак уводзяцца дакументы з нямецкіх архіваў. Вялікую работу ў гэтым напрамку праводзіць вядомы беларускі даследчык Сяргей Новікаў. Складаным пытаннем працягвае заставацца і эвакуацыя, яе абставіны і вынікі. Пакуль няма дакладнага адказу, колькі ж насельніцтва было мэтанакіравана, пад кіраўніцтвам партыйных і савецкіх органаў, вывезена на Усход. Прычым выкарыстоўваюцца

1966 год. Камандзір эскадрылі Таманскага жаночага палка начных бамбардзіроўчыкаў Герой Савецкага Саюза Н.В. Папова з вучнямі мінскіх школ у музеі гісторыі Вялікай Айчыннай вайны

2009 год. Удзельнік вызвалення Калінкавіцкага раёна Гомельскай вобласці Герой Савецкага Саюза М. Ірха

2006 год. Поўны кавалер ордэнаў Славы В. Вятошкін з кадэтамі Гомельскага ліцэя МНС

Па матэрыялах фотавыстаўкі БелТА «Пераможцы»

дзве лічбы: 1,1 млн. чалавек і 1,5 млн. Цікава, што часам адзін і той жа аўтар можа прыводзіць у сваіх працах розныя лічбы. Практычна не вывучана і пытанне ўзаемаадносін эвакуіраванага насельніцтва з мясцовым. Вялікая колькасць людзей прыехала ў новыя мясціны і заставалася там на працягу некалькіх гадоў. Як іх сустралі, якія былі цяжкасці, праблемы, дапамога?

Па-ранейшаму вялікую ўвагу даследчыкаў прыцягвае партызанская барацьба. Здавалася б, тут усё вывучана дакладна, бо столькі напісана пра гэтую старонку вайны. Але ўсё ж час узнікаюць новыя пытанні, становяцца вядомымі новыя абставіны. Напрыклад, балючая і няпростая тэма ўзаемаадносін партызан і мясцовага насельніцтва. Раней усё падавалася толькі ў сэнсе поўнай падтрымкі партызан насельніцтвам. У наш час сталі ўзнікаць іншыя трактоўкі, пайшлі ў ход нават домислы. Цяпер стаіць задача грунтоўна, разважліва і асцярожна, максімальна аб'ектыўна паспрабаваць паказаць развіццё падзей. Усё яшчэ не да канца раскрыта роля НКУС у станаўленні і арганізацыі партызанскага руху. Ёсць працы, прысвечаныя гэтай праблематыцы, але яны не ствараюць адзінай карціны. Важны складальнік у вывучэнні гісторыі партызанскага руху – месца Камуністычнай партыі ў арганізацыі антыфашысцкай барацьбы. Раней у нас пісалася пра кіруючую ролю КПСС, потым гэта сталі абвяргаць, а партыйнае кіраўніцтва партызанскім і падпольным рухам успрымаць толькі як негатыв. Зразумела, ісціна дзесьці пасярэдзіне.

Асобнае пытанне – гэта страты, нанесеныя партызанамі германскім акупантам. У нашай гістарыяграфіі распаўсюджана такая лічба – 500 тыс. чалавек. Але наколькі яна адпавядае рэчаіснасці? Бо нельга грунтавацца толькі на справаздачах саміх партызанскіх камандзіраў, гэтыя сведчанні трэба пераправяраць. І адсюль вынікае самая галоўная праблема ў дачыненні да партызанскага руху: можна называць яго ўсенародным ці не?! Я разумею, як няпроста нават ставіць гэта пытанне, але мы павінны падыходзіць да ўсяго аб'ектыўна. На маю

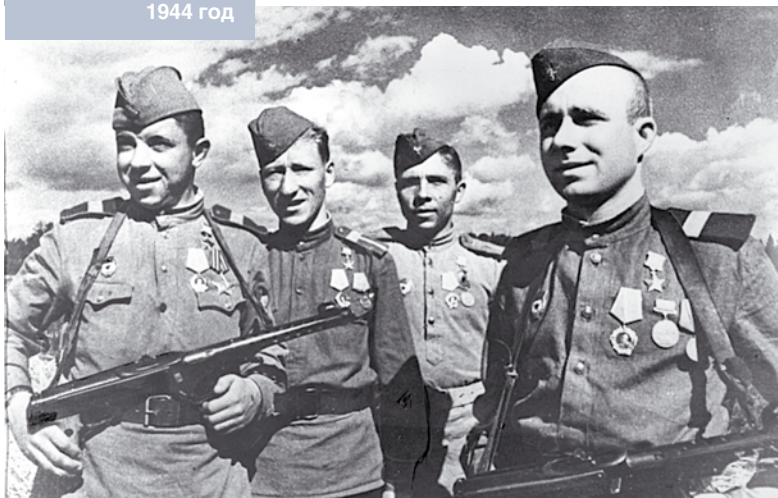
Камандзір
2-га гвардзейскага
Тацынскага танка-
вага корпуса,
байцы якога
першыя ўварваліся
ў Мінск, Герой
Савецкага Саюза
А.С. Бурдзейны

Герой фарсіравання
Заходняй Дзвіны
пад Віцебскам,
1944 год

думку, на тэрыторыі Заходняй Беларусі назваць партызанскі рух усенародным немагчыма. Тут, ва ўсялякім выпадку да 1943 года, больш актыўнымі былі байцы Арміі Краёвай. Магчыма, варта прапанаваць такую тэзу: партызанскі рух быў усенародны, але толькі з пэўнага перыяду – дзесьці з канца 1943 года. А да таго часу лічыць яго ўсенародным рухам усё ж будзе няправільна. Трэба па-новаму асвятляць і перыяд акупацыі. У савецкі час мы больш увагі звярталі на палітыку генацыду, знішчэння насельніцтва. Але зараз намецілася новая тэндэнцыя, якая актыўна развіваецца, – вывучэнне непасрэдна палітыкі нямецкіх улад, сістэмы кіравання. Яснасць у гэтым пытанні дасць магчымасць больш грунтоўна уявіць сабе жыццё Беларусі ў час вайны.

Не да канца высветлена, колькі людзей страціла Беларусь у час вайны. На мой погляд, дакладнага адказу на гэтае пытанне мы ўжо не знойдзем. Лічба вагаецца ад 2,3 млн. да 3,5 млн. чалавек. Але ўсе метадыкі падлікаў маюць адзін недахоп. Справа ў тым, што першы перапіс насельніцтва ў нашай краіне пасля вайны праводзіўся ажно ў 1959 годзе. Таму ўсе лічбы да гэтай даты – умоўныя. Мы прыкладна вылічваем, колькі нараджалася людзей, колькі памірала і супастаўляем гэтыя даныя з даваеннымі, але і дакладнасць тут будзе ўмоўная...

Ідуць актыўныя спрэчкі вакол баявых дзеянняў, іх паспяховасці. Трэба адзначыць, што баявыя дзеянні на тэрыторыі Беларусі вельмі добра апісаны, у тым ліку і

сама аперацыя «Баграціён». Яна вывучана выдатна, аж да падліку чалавечых страт у час гэтай аперацыі. Але тыя аперацыі, якія ёй папярэднічалі і былі безвыніковыя, звычайна толькі згадваюцца, іх дэталёвага апісання, вывучэння прычын правалу няма, і гэта патрабуе далейшага даследавання.

Яшчэ адна вельмі цікавая тэма – гэта падполле. І тут найперш трэба гісторыкам устанавіць, колькі ж было падпольшчыкаў. Тая лічба, якая прыводзілася раней, а менавіта 70 тыс. чалавек, патрабуе ўдакладнення. І праца па вывучэнні падполля будзе вельмі складаная. Раней мы пісалі толькі пра савецкае падполле, а цяпер пішуць і пра ўкраінскае, і пра літоўскае, і пра польскае. Тут ужо пайстае пытанне пра нацыянальныя адносіны ў час вайны. Бо АУН-УПА і Армія Краёва ваявалі адзін супраць аднаго, і была польска-ўкраінская разня, факт якой зараз ніхто не абвяргае. Апошнім часам у польскай публіцыстыцы з'явіліся такія сведчанні, што акаўцы вінаваты ў гібелі 50 тыс. жыхароў Беларусі. Праўда, гэтая лічба пакуль мала абгрунтаваная, але яна існуе і яе трэба даследаваць і ўдакладняць.

Відавочна, што многія з пералічаных праблем, якія знаходзяцца ў цэнтры ўвагі гісторыкаў, успрымаюцца грамадствам неадназначна. Пры іх асвятленні патрэбны і такт, і вялікая абгрунтаванасць, перш чым рабіць высновы. Ды і самі вынікі любога гістарычнага даследавання – толькі чарговы крок, прапанова прадоджыць дыскусію. Увогуле, нашай грамадазнаўчай навуцы не хапае дыскусійнай культуры. Адмовіўшыся ад балышавіцкіх падыходаў да вывучэння гісторыі (і не толькі яе), многія навукоўцы працягваюць імі кіравацца на практыцы. Калі робяць высновы, то ўспрымаюць іх як непарушную ісціну, калі ж крытыкуюць апанентаў, гэта, часам, набывае стылістыку «крытыкі буржуазных фальсіфікатараў» з усімі наступствамі.

І ўсё ж, ёсць катэгорыя людзей, якія маюць пераважнае права на ісціну ў разважаннях пра падзеі 1941–1945 гадоў. Гэта тыя, хто бачыў вайну сваімі вачыма. Іх меркаванні важней за статыстычныя справаздачы, сухія лічбы архіваў. Яны перадаюць адчуванні і подых таго часу, сапраўды ча-

лавечае ўспрыманне падзей. А менавіта гэта найбольш цікавіць грамадскасць у гісторыі. І не трэба ўспрымаць ветэранаў толькі як людзей, што жывуць аднымі сваімі ўспамінамі. Яны актыўна цікавяцца і сучаснымі поглядамі на тыя падзеі, шмат чытаюць (можа, нават больш, чым маладое пакаленне), вывучаюць. І зразумела, як ім балюча, калі яны сутыкаюцца з непрыхаванай хлуснёй пра вайну. Не проста пра нейкі факт з мінулага, а пра частку свайго ўласнага жыцця, дзе яны страчвалі сяброў, родных, дзе яны змагаліся, любілі, верылі ў Перамогу і перамаглі. Слова франтавіку, **члену прэзідыума грамадскага аб'яднання «Саюз пісьменнікаў Беларусі» Аляксандру Савіцкаму:**

– 9 мая 1945 года – гэта дзень нашай Перамогі, гэта трыумф савецкага салдата. Гэта велічна і незабыўна, гэ-

Партызанскі парад у Мінску, 16 ліпеня 1944 года

та тое, на чым грунтуецца наша незалежная Беларусь. Духовнае натхненне ідзе адтуль, ад подзвігу народа. І калі мы яго не захаваем, не замацуем, то нічога плённага ў нашай краіне не будзе. І гэта разумеюць не толькі мы, але і тыя, хто хоча пахіснуць нашу дзяржаву, пазбавіць яе гістарычных каранёў. Сёння мы назіраем нейкі шалёны наступ, каб развянчаць духоўную веліч Перамогі і савецкага салдата. Паглядзіце, што робіць газета «Народная воля»! Напрыклад, іх матэрыял «Бераснёўка – партызанскія Курапаты», які выйшаў 11 лютага 2010 года. Нейкі Канстанцін Гайдук расказвае пра тое, што «19 снежня 1942 года партызаны зноў занялі Бягомль. І тут жа склалі спісы так званых «нядобранаездзейных».

А потым ён працягвае: «8 студзеня 1943 года пачаўся масавы адстрэл «нядобранадзейных». І прыводзіць жудасныя падрабязнасці гэтай «акцыі», у якой нібыта было знішчана каля 60 чалавек, у тым ліку жанчыны і дзеці. Ужо трэці год на старонках «Народнай волі» друкуецца матэрыял таксама «сведкі», на пачатку вайны 7-гадовага хлопчыка, Іллі Копыла «Нябышына. Вайна». Калі чытаю, што піша там гэты «сведка», мне нават смешна робіцца. Партызаны ладзяць засаду на дарозе, пераапрабуюцца ў цывільнае адзенне, каб немцы падумалі, што гэта мясцовае насельніцтва, і нянавісць акупантаў была накіравана на гэтую вёску. І такая бязглуздыца ідзе слова за словам. А ў чым, на думку «сведкі», хадзілі партызаны? У спецыяльнай вайскавай форме? У чым выйшлі з хаты, у тым і хадзілі! Ім не трэба было пераапрацца, каб быць падобнымі на мясцовае насельніцтва, яны і былі насельніцтва, яны былі народ! Адкуль жа гэтыя думскі, байкі, легенды, міфы – адным словам, хлусня? Я звяртаюся з просьбай да ўсіх гісторыкаў, публіцыстаў, даследчыкаў: ідзіце ў архівы! Там унікальныя дакументы, сведчанні, якія перасягаюць любую фантазію. Іх трэба вывучаць, і тады зразумееш, адкуль ішла партызанская сіла! Хіба без падтрымкі мясцовых жыхароў, толькі на ўказцы Масквы, толькі высілкамі НКУС можна было стварыць такі рух, які быў у Беларусі? Паглядзіце на маштаб партызанскіх зон, краёў. Дарэчы, такая ж партызанская зона існавала і ў Бягомлі. Гэта была сталіца партызанскага краю! Таму называць Бягомль партызанскімі Курапатамі – гэта здзек з гістарычнай праўды.

У нас ёсць матэрыялы па гісторыі партызанскага руху, якімі можна ганарыцца любая краіна. Напярэдадні святкавання юбілею Беларускаму дзяржаўным музею гісторыі Вялікай Айчыннай вайны быў выдадзены асобнай кнігай збор

Сцяг Перамогі над рэйхстагам. 1945 год

сапраўднага партызанскага фальклору. Гэта лістоўкі, прыпеўкі, песні, лісты партызан Гітлеру, накіраваныя знакамётага ліста запарожскіх казакоў турэцкаму султану. Якія гэта матэрыялы! Якая там трапнасць слова, вера ў Перамогу! Яшчэ адзін том «І паўстаў народ» прысвечаны партызанскім альманахам і часопісам. Гэта сапраўдная энцыклапедыя!

Сёння б'юць па памяці людской. Бо памяць ёсць не толькі ў людзей, памяць ёсць і ў зямлі. Зямля беларуская густа паліта крывёй не толькі беларусаў, але і ўсіх народаў былога Савецкага Саюза. Таму і народ беларускі, які жыве на гэтай зямлі, такі нязломны – быў, ёсць і будзе. Таму сёння мы павінны схамянуцца, паглядзець вакол сябе і сказаць: «Мы – вялікі народ, Мы – вялікая краіна дзякуючы той Вялікай Перамозе». І няма на свеце іншай краіны, якая б прынесла столькі ахвяр дзеля незалежнасці і свабоды.

Вывучэнне гісторыі Вялікай Айчыннай вайны абумоўліваецца відавочнай дваістасцю яе ўспрымання. З аднаго боку, гэта гістарычная падзея. З другога – для беларусаў нацыястваральная гістарычная спадчына. Беларускі народ прадэманстраваў свае лепшыя якасці, здолеў разам з іншымі народамі СССР адстаяць не толькі сваю зямлю, але і пазбавіць свет ад адной з самых вялікіх пагроз за ўвесь час існавання чалавецтва. Таму так няпроста падыходзіць амаль да любой праблемы, звязанай з вайной. Не менш складана і адрозніць спробы аб'ектыўнага асвятлення той ці іншай падзеі, звязанай з Вялікай Айчыннай, ад палітычна ці камерцыйна ангажыраванай фальсіфікацыі. І ўжо былі выпадкі, калі, як казалі раней, «пільнасць падводзіла».

Але спыняцца ў асэнсаванні гісторыі Вялікай Айчыннай вайны нельга. Тым больш вопыт паказвае, што не варта баяцца новых фактаў, сведчанняў, бо яны не прыніжаюць подзвіг народа. Кожная новая дэталё, новае сведчанне 65-гадовай даўніны толькі ўздываюць веліч тых падзей. Іншая справа, як гэтыя факты інтэрпрэтаваць, якую даваць трактоўку. І тут нельга пагадзіцца з меркаваннямі, якія выказваюцца некаторымі гісторыкамі і грамадскімі дзеячамі на конт перагляду ўсёнароднай барацьбы беларускага народа

ФОТАПАМЯЦЬ

супраць фашыстаў. Гэта не гістарычная праблема, а праблема гістарыясофіі, ідэалогіі. Адмовіцца ад тэрміна «ўсенародная барацьба» ці звучыць яго храналагічныя рамкі – першы крок да перагляду характару самой вайны як айчыннай і вызваленчай. Для самасвядомасці беларускага народа гэта будзе азначаць тое самае, што для яўрэяў, ды ўвогуле для ўсяго сучаснага свету, адмовіцца ад тэрміну «Халакост». Вобраз беларускага партызана стаў адным з неад’емных сімвалаў нацыі. Тым больш, навошта нам адмаўляцца ад тэрміна «ўсенародная барацьба», калі ён абгрунтаваны фактамі. Дзе тая мяжа, якая вызначае ўсенароднасць барацьбы? Колькасць удзельнікаў? Дык па агульнай колькасці – 440 тыс. партызан і падпольшчыкаў (і гэта без уліку рэзерву) – Беларусь не мае сабе роўных. Гэтая лічба супастаўная з паказчыкамі такіх краін, як Францыя, Італія, насельніцтва якіх у некалькі разоў большае, чым у Беларусі. Нашай краіне належыць абсалютны рэкорд па суадносінах колькасці партызан і падпольшчыкаў да ўсяго насельніцтва. А калі дадаць сюды тых, хто змагаўся ў радах Чырвонай арміі, то стане відавочным, што барацьба была сапраўды ўсенароднай. І абвяргаць гэты факт азначае займацца калянавуковым і вельмі небяспечным фармалізмам. Іншая справа, што ў пачатку вайны партызан і падпольшчыкаў сапраўды было менш, чым у 1943 годзе, але любая з’ява мае сваю дыялектыку і разгортваецца паступова, і гэта цалкам натуральна.

На круглым stole ў Інстытуце гісторыі ўвесь час гучала пытанне: «Што яшчэ мы можам зрабіць дзеля захавання памяці пра тую вайну, для перадачы эстафеты патрыятызму наступным пакаленням?» Паважаныя чытачы, і не толькі гісторыкі! Давайце паспрабуем пачаць з малога: у дачыненні да падзей на нашай зямлі ў 1941–1945 гадах не будзем ужываць нейтральнае «Другая сусветная вайна», а толькі яскравае і зразумелае «Вялікая Айчынная вайна». Подзвіг нашых продкаў варты таго, каб аддаваць яму належнае і называць так, як ён таго заслугоўвае.

Вадзім ГІГІН,
кандыдат гістарычных навук

1973 год. Былая лётчыца Герой Савецкага Саюза Н.М. Распава з работніцамі Мінскага камвольнага камбіната

1963 год. Праслаўлены партызанскі камандзір Герой Савецкага Саюза М.П. Шмыроў (бацька Мінай)

2008 год. Ветэраны вайны А.Ф. Паўлаў, А.В. Апенка і А.І. Коўзель неслі копію Сцяга Перамогі ў час святчнага шэсця 9 мая ў Віцебску

Па матэрыялах фотавыстаўкі БелТА «Пераможцы»